Nina Vodopivec[1]

Mojca Ramšak, Antropologija vonja

Alma Mater Europea, Ljubljana 2024, 372 strani

Knjiga ponuja obsežen in sistematičen pregled interdisciplinarnega in mednarodnega raziskovanja vonja s poudarkom na antropoloških in kulturno zgodovinskih študijah. Avtorica Mojca Ramšak je opravila obsežno delo, ki ne prinaša le bogatega popisa literature, temveč razkriva raznolike analitske vidike preučevanja vonja in vohalnih zaznav od lingvistično semiotičnih analiz, medkulturnih primerjav, do povezave vonja z estetiko, erotiko in spolnostjo, študija vloge vonja v potrošništvu in njegove uporabe v didaktične namene v muzejih in galerijah.

Avtorica nas v temo vpelje skozi avto-etnografski premislek; poleg izostrenega lastnega občutenja vonjav je njeno osebno zanimanje za temo poglobila motnja voha v času epidemije covida. Začasna izguba vonja je takrat tudi v širši družbi jasneje opozorila na vlogo in pomen vohalnega čuta v vsakdanjih praksah in medosebnih odnosih. Vonj je težko uloviti in ubesediti, zato so v številnih predelih sveta vonjalni in vohalni besednjaki redki ali abstraktni, kar pa ne pomeni, da vonj nima pomembne vloge v življenju ljudi. Nekdanjo domnevo nevro in kognitivne znanosti, da voh ne kotira visoko na svetovni lestvici vrednotenja čutov (v hierarhiji čutenj) ovržejo antropološke raziskave. Le-te opozarjajo na vohalno bogatejše življenje nekaterih ljudstev, kjer je voh osrednji čut in vonj vir informacij o rastlinah, živalih, človeški dejavnosti in vremenskih razmerah. Pa tudi tam, kjer voh na videz nima osrednje vloge, le-ta dejansko strukturira vsakdanje družbene prakse in odnose. Vonj se lahko izrazi v metaforah, medmetih, telesni in obrazni gestikulaciji, z vonjem so povezani konkretni kraji, prostori, predmeti in

1 Dr. Nina Vodopivec je znanstvena sodelavka na Inštitutu za novejšo zgodovino. E-mail: nina.vodopivec@inz.si

spomini. Avtorica z medkulturnimi raziskavami opozarja, da gre o pomenu vonja razmišljati v konkretnih vsakdanjih kulturno specifičnih okoljih.

Vonjanje kot čutenje je izrazito subjektivno, a vendar družbeno in kulturno pogojeno. S kulturo čutov in čutenja ter družbeno in kulturnimi pogojenimi vohalnimi zaznavami sta se največ ukvarjali zgodovina in antropologija v zadnjih nekaj desetletjih. Antropološke analize nadgrajujejo zgodovinske, saj pokažejo, da vohalni čutni redi niso spremenljivi le skozi prostor, ampak tudi čas. Čeprav so bile vonjave in vohalne zaznave zajete tudi že v starejših etnografijah ter pri samem terenskem delu, je do intenzivnejšega študija teme prišlo z razvojem senzoričnih raziskav oz. s t. i. čutnim obratom v antropologiji. Na nastanek knjige *Antropologija vonja* je še posebej vplivalo mednarodno in interdisciplinarno sodelovanje avtorice v okviru evropskega projekta Odeuropa (Vonji Evrope, 2021–2023) in Odeotheke (2021–2024, v laboratoriju za dediščinsko znanost Fakultete za kemijo in kemijsko tehnologijo v Ljubljani), kar zajame med drugim njeno sodelovanje z raziskovalci vonja na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Knjiga je nastala tudi v okviru avtoričinega temeljnega projekta Vonj in nesnovna kulturna dediščina (ARIS).

Velik poudarek v knjigi je na razumevanju vohalnih zaznav v okviru družbene in kulturne pogojenosti. Avtorica obravnava različne družbeno kulturne dejavnike, ki vplivajo na zaznavanje vonja in kultiviranje voha, vohalne zaznave v povezavi s kulturnimi identitetami in družbenimi odnosi kot tudi razmerji neenakosti in moči, predvsem razreda, spola, rasnega in etničnega drugotenja. Slednje je še posebej pomembno in avtorica poleg empiričnih primerov iz mednarodnega prostora, kjer se je vonjalne stereotipe pripisovalo temnopoltim ali delavstvu, opozarja tudi na primere iz Slovenije; na izključevalne vonjalne stereotipe o Romih. Izkušnja smradu je, kot pokaže, povezana s kultiviranjem voha. Smrad in gnus vzdržujeta družbene hierarhije ter legitimirata razmerja moči.

Vonj ima pomembno vlogo tudi pri terenskem delu, o čemer so že pisali nekateri klasični antropologi. Ne gre pa le za vonjalni šok, ki ga lahko doživijo raziskovalci v novem kulturnem okolju, temveč tudi za urjenje »vohalnega pogleda« in razvoj novih metod terenskega dela na tem področju. Kot opozarjata ključna raziskovalca vonja v mednarodnem prostoru David Howes in Constance Classen, bi morali antropologinje in antropologi tudi

pri terenskem delu izstopiti iz zaprtega vizualnega modela v dinamični model čutne kombinatorike. Avtorica se je zato tudi sama urila na vohalnih treningih. Poleg klasičnih terenskih metod nas seznanja z inovativnimi tehnikami, kot so vonjalni zemljevid pridobljen s sprehajalnimi metodami, krožni vonjalni grafikoni, tehnika vizualizacij vonja v prostoru ter nekatere druge merske metode vzete iz naravoslovja. Vohalne zaznave in kulturo vonja se lahko raziskuje tudi preko metafor, etimologije priimkov, šaljivih žanrov (vicev, zbadljivk), literarnih, likovnih in glasbenih upodobitev.

Struktura knjige *Antropologija vonja* je jasna. Avtorica začne s predstavitvijo osnovnih pojmov in definicij, nadaljuje s pregledom mednarodne literature od antičnih mislecev, do sodobnejših filozofov, zdravnikov, sociologov, zgodovinarjev, etnologov, literatov ter drugih umetnikov. Poleg mednarodnih študij predstavi tudi primere iz slovenskega okolja: v etnoloških in kasnejših antropoloških študijah sta bila vonj oz. vohalne zaznave najpogosteje obravnavana posredno v povezavi z ljudskim zdravilstvom, šegami, rituali, prehranjevalnimi navadami in oblačili (vključno s telesno snago in nego) ter družbeno neenakostjo. V novejšem času je neposrednega študija teme več predvsem v okviru prostorskih senzoričnih študij. Študij vonja in voha je moč najti tudi med kulturno in socialno zgodovinskimi raziskavami higienskih praks na Slovenskem.

Knjiga po predstavitvi in kontekstualizaciji različnih kulturnih praks in imaginarijev vonja skozi prostor in čas nadaljuje s pregledom študija povezav vonja z erotiko in spolnostjo, opisi pravnih regulacij vonjav, z vpogledom na področje trženja vonja, zaključi pa z vlogo vonja v uradnih dokumentih kulturne dediščine. Vohalna dediščina je novejše področje raziskovanja, ki zajame dokumentacijo in analizo dediščinskih predmetov in prostorov, njihov kulturni pomen in raziskovanje človeških vonjalnih izkušenj, vezanih na dediščino.

Knjigo *Antropologija vonja,* ki prinaša izjemen popis literature in različnih analitskih vidikov, priporočam v obvezno branje predvsem tistim, ki se s temo pričenjajo ukvarjati oz. jo že študirajo. Ker pa je vonj tako neposredno povezan z družbeno kulturnim življenjem ljudi, z družbenimi praksami, odnosi in vrednotami, je knjiga zelo dobrodošla za vse raziskovalke in razsikovalce družboslovja in humanistike, zaradi jasnega stila pisanja in številnih zanimivih empiričnih primerov pa tudi za širšo javnost.